

RÉVÉSZ TAMÁS

1918: az erőszak éve

*Fegyelem és lázadás a hadseregben
az első világháború végétől
a Tanácsköztársaság kikiáltásáig*

A magyar történelmi emlékezetben a szürke ruhába bújt baka képe szorosan összekapcsolódik az őszirozsás forradalommal és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával. A hátszágban maradó fegyelmetlen katonák egy része már 1918 elejétől nagyban hozzájárult a közbiztonság teljes megszűnéséhez, míg mások, belépve a különböző karhatalmi egységekbe, döntően elősegítették a rend véres eszközökkel történő helyreállítását.

A katonáknak az utolsó háborús év és az őszirozsás forradalom alatt betöltött szerepéről az elmúlt majdnem egy évszázadban nagyon eltérő értelmezések születtek a magyar történettudományban. A két világháború között megjelent művekben általában azt hangsúlyozták, hogy a Károlyi-kormány felelőtlenül szétverte és felbomlasztotta a korábban négy évig hősiessen harcoló hadsereget.

Ezzel szemben az 1945 után hivatkozási alapnak tekintett októberista ellenzék és még inkább a kommunista emigráció a katonákban a forradalom egyik fő erejét látta, akik az előljáróikkal szembeni fellépéseikkel a radikális változások motorját jelentették. Mindkét megközelítésben közös, hogy a hadseregben szolgálók viselkedését egy politikai-ideológiai keretben próbálta meg értelmezni, és viszonylag kevés figyelmet fordított a katonák mindennapi tapasztalatainak bemutatására.

Ez a szoborcsoportozat egy székely katona (egyszerű munkás) alkotása. Gyimesi Bálint Lázár a szobrász neve és a csoport megrázó, drámai erővel ábrázolja a háború borzalmaival. A sisakos csont-ember kaszája széles rendet vág katonákban és polgároknak egyaránt, nagy öröme a csoport jobb sarkában ujjongó ördögnek.

FEGYELEM ÉS FEGYELMEZÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Az első világháborúban harcoló hadseregek fegyelmének kérdéséről az elmúlt néhány évtizedben számtalan új publikáció látott napvilágot. A legtöbb megjelent írás a katonai fegyelemsértés két formáját, az egyénit és a csoportosat különbözteti meg. Míg az előbbibe a dezertálást, a szolgálati hanyagságot vagy az egyszerű harctéri gyávaságot, addig az utóbbiba egész csapattestek és alakulatok lázadását, esetleg az ellenséghez való átállását szokták sorolni.

A hadsereg fegyelmére irányuló fokozott tudományos figyelem nem is meglepő, hiszen az első világháború szinte minden harctere bőven szolgált példák a fegyelemsértés valamilyen formájára. Az összes hadviselő félnél, még a későbbi győzteseknél is igen gyakran előfordult, hogy a katonák szabadságról visszatérve vagy éppen egy ütközet után hosszabb-rövidebb időre „elvesztették” az egységüket, és „elfelejtettek” azonnal visszatérni alakulatukhoz.

A háború vége felé a kimerült emberek egyre nagyobb része döntött úgy, hogy elege van a front megpróbál-

tatásaiból, és végleg hazatér otthonába. Ez a jelenség különösen Közép- és Kelet-Európában volt jellemző, ahol a gyengébb közigazgatás és a nagy távolságok lehetővé tették, hogy a katonák könnyebben elbújjanak a hátszországban. A növekvő munkaerőhiány miatt számos esetben ezek a katonaszökevények még akár munkát is tudtak találni. Ezek a jelenségek különösen az első világháború utolsó éveiben erősödtek fel. 1918 márciusában, a breszt-litovszki béke megkötését követően a keleti frontról Németországon keresztül Franciaországba szállított német csapatoknak egyes becslések szerint legalább 10, de akár 20%-a is otthona közelében egyszerűen leugrott a vonatról.

A katonák körében nemcsak az egyéni, hanem a csoportos fegyelemsértésekre is számtalan példát találunk. 1917 tavaszán, a nagy francia lázadások során például a nyugati fronton álló hadsereg közel fele hosszabb-rövidebb időre megtagadta a parancsok teljesítését. A felkelés eredményeképpen leváltották a kudarcokért felelőssé tett Nivelles tábornokot, és megszüntették a nagy véráldozatokkal járó offenzívákat. Oroszországban a februári forradalom győzelmében ugyanígy döntő szerepet játszott a petrográdi lakta-

nyákban állomásozó katonák csatlakozása a fellázadt tömeghez.

Könnyen érthető tehát, hogy az első világháború közepére már a legtöbb hadvezetés számára nyilvánvalóvá vált, hogy fokozott erőfeszítéseket kell tenniük a fegyelem fenntartására. Mindegyik hadviselő országban megjelentek a kimondottan a morál javítása céljából terjesztett propaganda kiadványok és az oktató-nevelő célú újságok, röplapok. Mindezek mellett a háború második felében – részben a romló helyzetre, részben az oroszországi forradalomra reagálva – Németországban, majd követve ezt a mintát az Osztrák–Magyar Monarchiában is bevezették a csapatok körében a rendszeres „hazafias oktatást”. Ez általában azt jelentette, hogy a katonatiszteknek hetente kellett (volna) beosztottjaikat a háborús erőfeszítések céljáról és értelméről „felvilágosítaniuk”. A későbbi magyar miniszterelnök Gömbös Gyula is az egyik ilyen, a tiszték számára összeállított továbbképző tanfolyam előadója volt.

Mindezzel párhuzamosan kiépült a katonai igazságszolgáltatás bonyolult rendszere. Az osztrák–magyar vagy éppen az orosz hadseregben a testi fenytetés ugyanúgy bevett gyakorlatnak

számított, mint a börtönbüntetés. Kiguró fegyelemsértés vagy gyávaság esetén pedig a katonai bíróságok halálbüntetést is kiszabhattak. Az elterjedt nézettel szemben azonban utóbbi nem volt nagyon gyakori. A német hadseregben például négy év alatt mindössze 48 katonát végeztek ki, és ez a szám az 1917-ben lázadás által érintett Franciaországban is csak 650 főre rúgott.

A MONARCHIA HADSEREGE A HÁBORÚ VÉGÉN

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege a fegyelmet tekintve nem különbözött lényegesen a többi hadviselő országtól. A legfontosabb eltérést más nagyhatalmakhoz képest a birodalom és így a haderő soknemzetiségű jellege okozta. A hadvezetés gondosan igyekezett elkerülni, hogy a nemzetiségi területekről származó legénységnek a saját „anyaországát” ellen kelljen harcolnia. A román, szerb és ruszin katonákat ezért előszeretettel vezényelték az olasz, míg a dél-tiroli és isztriai egységeket a keleti és a déli frontra.

Bár a hadseregben uralkodó hangulat az 1914-es súlyos vereségeket követően erősen megromlott, a dezertálások száma csak 1917 második felében kezdett drasztikusan emelkedni. Egyes becslések szerint a háború végéig mintegy negyedmillió osztrák–magyar katona távozhatott engedély nélkül szolgálati helyéről. Viszonylag kis számban – elsősorban cseh nemzetiségűek – az ellenség vonalain szöktek át, míg a legtöbben egyszerűen a hátszországban maradtak.

A hazatérők közül azonban nem minden katona szabadult meg rögtön a fegyverétől. 1917 második felétől elsősorban Szlavóniában és Horvátországban egyre komolyabb problémát jelentettek az úgynevezett zöld káderek. Ezek a kis önszerveződő fegyveres csoportok a nehezen megközelíthető erdős és hegyes vidékeken tevékenykedtek. Hasonló csoportok Magyarországon Nyitra környékén, illetve kisebb számban az Erdélyi-érchegység románok lakta területein jelentek meg. A dezertált katonák falvakat, sőt néhol egész járásokat is a kezükben tudtak tartani, létszámukat

1918-ban 50 és 80 ezer fő közé tehetjük. Az 1918, illetve leginkább az 1945 utáni történetírás gyakran egyfajta nemzeti, sőt kommunista forradalmároként ábrázolta ezeket a katonákat. A legtöbb csoportjuknak azonban nem volt egységes ideológiája vagy politikai célkitűzése, lázadásuk jobbra kimerült az államhatalom helyi szervei elleni támadásokban és a csendőrség, a rendőrség és a jegyzők vélt vagy valós bűneit megtorló népi igazságszolgáltatásban.

1918 folyamán a Monarchia hátszágában már nemcsak dezertálásokra, hanem esetenként egész katonai alakulatok zendüléseire is sor került. Ezek közül a leghíresebb az 1918. február 1-jei cattarói matrózlázadás volt. A Sankt Georg cirkáló főleg horvát és szlovén matrózai szembefordultak tisztjeikkel, és azonnali békekötést követeltek.

A felkelés az öbölben állomásozó többi hajóra is gyorsan átterjedt. A matrózok kapcsolatba léptek egymással, és közösen ülészve végül egy 17 pontból álló petíciót fogalmaztak meg. Két nappal később, február 3-ára azonban a legtöbb hajón a tisztek vissza tudták szerezni az irányítást, és a Polából megérkező erősebb flottakötelék láttán a maradék felkelők is megadták magukat.

A felkelés vezetőinek egy része elmenekült, az elfogott főszervezők közül négyet halálra, a többieket börtönbüntetésre ítélték. A cattarói matrózlázadást az 1945 utáni jugoszláv történetírás egyfajta délszláv nemzeti-kommunista mozgalomként mutatta be. Azt azonban fontos látni, hogy a felkelők között a Monarchia mindegyik nemzetisége képviselte magát, és többségük –

Cattarói felkelő matrózok, 1918. március

AZ ÁRULÓ CSEHEK MÍTOSZA

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregével kapcsolatos egyik legelterjedtebb mítosz a cseh csapatok árulása volt. A harctéri megbízhatatlanságukról szóló történetek már a háború alatt elterjedtek, nem kis részben az osztrák nacionalista politikusoknak és a nyugat-európai cseh emigrációnak köszönhetően. Míg előbbieket ezzel a feltételezett hűtlenséggel kívánták megindokolni Cseh- és Morvaország német dominanciájú átalakítását, addig Beneš és köre a dezertáló cseh katonák számának eltűzésével próbálta saját – és a későbbi csehszlovák állam – pozíciót erősíteni az antant előtt. A frontvonalon történeteket közelebbről megvizsgálva azonban jóval árnyaltabb képet kapunk a cseh alakulatok harctéri tevékenységéről.

A csehek „árulásának” két legismertebb példája közül az első a Sáros megyei Esztebnekhutánál történt. Az 1915 áprilisában megindított orosz támadás következtében az itt állomásozó, többségében cseh nemzetiségű katonákból álló 28. gyalogezred katonái tömegesen estek orosz

hadifogságba. Az alakulatot feltételezett árulása miatt nem sokkal az ütközet vége után feloszlatták. A később lefolytatott részletes vizsgálat alapján – amely többek között az érintett osztrák katonatisztek véleményét is figyelembe vette – visszavonták ezt a döntést. Kiderült ugyanis, hogy a nehezen védhető állásokban a nagyrészt újoncokból álló egységeknek esélyük sem lett volna visszavonulni, és még így is csak az ezred töredéke döntött az oroszokhoz való „átállás” – valójában hadifogságba esés – mellett.

Hasonlóan összetett a helyzet az 1917-es galíciai zboróvi ütközet esetében is. Bár a cseh katonák jól kiépített védőállásokat foglaltak el, a Monarchia hadvezetése alábecsülte az ekkor már a februári forradalmi hullámon átesett orosz hadsereget. Az első vonalban álló csapatokat szinte teljesen tartalék nélkül hagyták, így a meglepetésszerű támadás könnyen áttörte a védőállásokat. Nemcsak a cseh alakulatok vonultak pánikszerűen vissza, hanem a megbízhatónak tartott magyarok is, a ki-

alakult hisztérikus hangulatban azonban a sajtó és a hadvezetés egyaránt csak az előbbieket vádolta meg árulással. Ráadásul alig két nappal később itt került sor az oroszok mellett harcoló csehszlovák légió első bevetésére, amiből rögtön azt a következtetést vonták le, hogy a vereségnek a két oldalon harcoló katonák összejártásása lehetett az egyetlen oka.

1918 után furcsa módon senkinek sem volt érdeke a csehek árulásának mítoszáat lerombolni. Az új Csehszlovák Köztársaság nemzeti identitásának alapja volt a Habsburg múlt tagadása, ráadásul a kisszámú átálló légionáriusnak nagy befolyása volt az új államban. A vereséget szenvedett egykori osztrák – és részben magyar – katonatisztek számára az áruló csehek mítosza szintén nagyon kényelmesnek bizonyult. Ezzel ugyanis egyszerűen el lehetett hárítani a felelősséget minden kudarcért, és bűnbaknak lehetett kikiáltani azokat az egyébként ártatlan közkatonaikat, akik többségében az utolsó napokig kitartottak az Osztrák–Magyar Monarchia mellett.

a béke mielőbbi követelése mellett – nem feltétlenül gondolkodott a birodalom megdöntésében. A Sankt Georg církálon például a vörös zászló mellett mindvégig fennmaradt a Monarchia tengerészetének lobogója is.

1918 közepére – a januári nagy sztrájkhullám és a breszt-litovszki béke hatására – a szárazföldi csapatoknál is egyre gyakrabban fordultak elő kisebb-nagyobb lázadások. A magyarországi események közül kiemelkednek a május 20-i pécsi zavargások. Az újvidéki 6. gyalogezred szerb nemzetiségű katonái részben az elégtelen ellátás, részben a frontra vezénylés ellen tiltakozva szabályosan megostromolták és elfoglalták a városi laktanyákat, és maguk mellé állították az ott szolgáló legénységet. Az időközben 1000–1500 főre duzzadó csoport átvette az irányítást a vasútállomás felett is. Másnap – látva az események komolyságát – a hadvezetés jelentős erőket vont össze a térségben, és megkezdte a felkelés felszámolását. A lázadó katonák utolsó egységei a városi temetőben sáncolták el magukat, ahonnan csak 23 fő életét követelő szabályos ostrom után tudták kiverni őket.

Ezek az egyre gyakrabban előforduló lázadások, párosulva a csökkenő

élelmiszer-beszolgáltatási kedvvel, igen hamar válságos helyzetet teremtettek a háttérországban. A Monarchia katonai vezetése a közbiztonság fennmaradását még több erő alkalmazásával próbálta meg elérni. Az egyre kevesebb bevethető egység miatt erre zömében az úgynevezett pótzászlóaljakat használták fel. Ezek egy-egy korábban már a frontra kivezényelt ezred tartalék egységei voltak, amelyek elsődleges feladata az évente újonnan beérkező újoncok kiképzése volt. Legénységük éppen ezért általában idősebb, frontszolgálatra már nem alkalmas, valamint fiatal, még tapasztalatlan katonákból állt.

Ezeket az alakulatokat a legtöbb esetben igyekeztek eredeti állomáshelelyektől távolabb alkalmazni, ezzel megelőzve, hogy esetleg részt vegyenek a helyi nemzeti mozgalmakban. Így 1918 elején körülbelül 6000 főnyi cseh–morva és bosnyák kiegészítésű katonaság állomásozott Magyarországon. Ez az erő azonban nagyon hamar elégtelennek bizonyult, ezért egyre jelentősebb számban kellett a frontról első vonalbeli alakulatokat is a háttérországba vezényelni. A háború végére ez a folyamat már olyan méreteket öltött, hogy a Monarchia fegyverben álló mint-

egy 4,4 millió katonájából 1,5 millió a háttérországban teljesített szolgálatot.

Mindezzel párhuzamosan vált egyre brutálisabbá a fegyvelemsértőkkel szembeni fellépés. Ez annak ellenére igaz, hogy a Monarchia katonai igazságszolgáltatási rendszere nem számított a korban kiugróan kegyetlennek. A háború négy éve alatt összesen 1175 halálos ítéletet hoztak katonákkal szemben, nagyjából feleannyit, mint a francia és negyedannyit, mint az olasz hadseregben. Az azonban kétségtelenül igaz, hogy ellentétben az utóbbi országokkal, a legtöbb esetben az elítéltek nem kaptak kegyelmet, és a büntetésüket rögtön végre is hajtották. Ez elsősorban annak tudható be, hogy az ítéletek többségét rögtönítélő bíróságok hozták meg, ahol nem volt lehetőség a fellebbezésre.

FELBOMLÁS ÉS HAZATÉRÉS

A háttérországban egyre gyakoribbá váló lázadások ellenére a frontvonalon szolgáló osztrák–magyar csapatok fegyelme – általánosságban véve – végig meglepően jó maradt. Bár az elégtelen ellátás miatt 1918 őszére már a spányolnátha is egyre jobban tizedelte a

csapatokat, a teljes felbomlást csak az olasz hadsereg október 24-én megindított offenzívája hozta el. A Monarchia csapatai ekkor már nem tudtak és nem is akartak komoly ellenállást tanúsítani.

Az időközben függetlenedő országok közül Magyarország 1918. november 1-jén – tulajdonképpen önkényesen – rendelte haza a frontról a csapatait, három nappal a harcokat formálisan lezáró padovai fegyverszünet életbe lépése előtt. A katonák a parancsnak engedelmeskedve zárt vasúti szállítmányokban – vagy még gyakrabban kis, rendezetlen csoportokba verődve – négy különböző hadszíntérről indultak haza.

A számszerűleg legkisebb, de a leg-hosszabb utat megtevé csoport Franciaországból próbált meg Magyarországra jutni. Ezeket a csapatokat 1918 közepén az egyre fogyatkozó német erők megsegítésére küldték ki a nyugati frontra. Viszontagságaikat jól jellemzi, hogy a 37. honvéd hadosztály – amelyben a legtöbb magyar szolgált – majdnem egy hónapos gyalogmenet után, csak december 4-én érte el Ulm városát, ahonnan aztán vasúton érkezett vissza Magyarországra. A hadügyminisztériumba bejövő távirati jelentések szerint a legénység „szelleme” Németországban – feltehetően annak köszönhetően, hogy a leggyorsabb hazajutást az együtt maradás biztosíthatta – végig „kitűnő” volt.

A fegyverszünet megkötését követően a legrövidebb hazautat a balkáni hadszíntéren állomásozó magyar csapatoknak kellett megtenniük. Az úgynevezett Kövess-hadseregcsoport alárendeltségébe tartozó katonák ugyanis még a Monarchia felbomlása előtt – Bulgária különbékéjét követően – megkezdték a visszavonulást a Duna vonaláig. Ők november elején már többségében a történelmi magyar határ közelében állomásoztak.

A legrosszabb és legfegyelmetlenebb állapotban az Ukrajnában szálló feladatokra alkalmazott magyar csapatok voltak. Ezeknek az egyébként is zömében idősebb bakákból álló alakulatoknak hosszú és fáradtságos úton, polgárháború sújtotta területen keresztül kellett átvágniuk magukat. Természetesen ezek a körülmények nem hagyták érintetlenül a katonák morálját sem. Az 1918. november 15-én a 155. honvéd gyaloghadosztálytól érkező jelentés jól érzékelteti a csapatok fegyelmének felbomlását: „A hadosztály csapatainak szelleme rossz, legénység fellázadt, fegyelem teljesen meglazult, tisztek tekintélyüket elvesztették, a csapatok sok esetben még Ukrajnában fosztogattak és követelték, hogy a kincstári pénzek közöttük széjjelosztassanak. [...] Jelenleg a hadosztály körülbelül teljesen feloszló félben van, ha szállítmányként kötelékben jön-

nek is, azokat mint csapat alkalmazni nem lehet, a legénység csak haza vágyik és amint alkalom kínálkozik széjjel is széled. A Kőrösmezőn át érkezett csapatok általában a volt Monarchia határán lefegyvereztetnek. [...] Nadwornától Kőrösmezőig a lakosság és az osztrák-ukrán katonaság az összes szállítmányokat teljesen kifosztja. Sok esetben érkeznek meg tisztek és emberek teljesen levetkőztetve, több emberünket az osztrák-ukránok agyonlőtték.”

A legtöbb magyar katona az olasz hadszíntérről indult haza. Többségük két útvonalon, déli irányból Karintián át Gyékényesnél, illetve északon Bécs–Királyhida útvonalon át érkezett Magyarországra. A hazatérés körülményei alakulatonként jelentősen különböztek. Számos egység már a frontszakaszát elhagyva szinte teljesen felbomlott és kis csoportokban érkezett a hátrához, míg mások együtt maradtak és viszonylag szervezeten el tudták érni a hazaszállításukat.

A kétségtelenül gyorsabb vonatút során azonban a magyar csapatokat az osztrák hatóságok a vasúti pályaudvarokon gyakran megpróbálták lefegyverezni és felszerelésüktől, élelmiszerkészletüktől megfosztani. A helyi nem-

→
Frontról hazautazó katonák, 1918
→

Frontról hazautazó katonák, 1918

zetőrségeket ebben elsősorban saját városaik közbiztonságának megvédelése, illetve az osztrák tartományokat rendkívül súlyosan érintő élelmiszerhiány motiválta.

A magyar tisztek ellenállása több esetben fegyveres összetűzésekhez vezetett. Az Eperjesre tartó 67. közös gyalogezredet például a bécsi Keleti pályaudvaron igen súlyos atrocitások érték. A szomorú mérleg szerint az egységnek az osztrák fővárosban hat katonája esett el és további 24-en nagyon súlyosan megsebesültek. Nem minden alakulatnak volt ilyen nehéz útja. A jelentések szerint bizonyos egységek viszonylag jó állapotban érték el Magyarországot, és felbomlásuk csak

az országhatár átlépése után, az ottani kaotikus állapotok és a forradalmi eseményekről érkező hírek hatására kezdődött el.

KATONAFORRADALOM ÉS RENDFENNTARTÁS

A magyar határt átlépő katonák minden kétséget kizáróan döntő szerepet játszottak az 1918. november elején meginduló vidéki forradalmi mozgalmakban. Ezekben a napokban a hadügyminisztériumot elárasztották a táviratok, amelyekben helyi nemzeti tanácsok, vármegyei alispánok és falusi jegyzők a karhatalom azonnali be-

vetését kérték a fegyveresek garázdálkodásainak megfékezésére. A lövöldözések, fosztogatások, gyilkosságok a vidéki kisebb településekre és a nagyvárosokra egyaránt jellemzőek voltak. A legveszélyesebb helyek mindenhol a vasútállomások voltak, ahol a katonák a vonatokról leszállva gyakran az ott álló, élelmiszert, lőszert és a ruhaneműt szállító vagonok kifosztásába kezdtek.

Egy 1918. november 1-jén Erdélyből érkező jelentés a következő módon számolt be erről: „A tövisi órs ma reggel 8 órakor jelentette, hogy Arad felől délelőtt fél 5 órakor egy 1000 főnyi katonaszállítmány érkezett Tövisre, melynek legénysége a kocsiból kiszállva az állomáson lévő két dohány tartalmú kocsit feltörte, továbbá még [...] egy kocsit amelyben lőszer volt, szintén feltörte és a lőszert magához vette. Az állomáson ügyeleti szolgálatot teljesítő járőrt bántalmazás nélkül lefegyverezte és szabadon bocsátotta. A rendfokozati jelvényeket, valamint a sapkarózsát úgy a legénységeiket, mint a tisztieket leszakította, ugyanígy járt el a vasúti személyzettel. A lövöldözés fegyverekből állandóan folyamatban van. A pályaudvart teljesen hatalmukba kerítették és az ottani pályaudvarórség valamint az órs tehetetlen velük szemben. A szállítmánybeli tisztek egy tiszti kocsi tartózkodnak és nem elegendenek a dolgok folyamába. Gépfegyver is van velük. A tövisi szolgálóbíró értékelése szerint, ha készültség lépne fel, akkor a gépfegyvert használni fogják.”

A katonák egy jelentős része a visszatérését követően – különösen a nemzetiségi vidékeken – csatlakozott a fosztogató helyi parasztsághoz. A frontról hazahozott fegyverekkel felszerelt felkelők megtámadták s igen gyakran meg is gyilkolták a jegyzőket és a csendőröket, kifosztották az üzleteket és a helyi birtokosok kastélyait. Egyes vidékeken, így például Máramaros vármegyében, rendszeressé váltak a zsidósággal szembeni atrocitások is.

A magyar kormány számára november első napjaiban elsőrendű fontosságúvá vált a katonák randalírozásának megfékezése. A fosztogatásoknak alapvetően három módon próbálták meg elejét venni. Egyfelől a lehető legrövidebb időn belül igyekeztek minden visszaérkező katonát – leszámítva az

tően spontán módon, rögtön november első napjaiban elkezdődött, de csak a Károlyi-kormány november 11-i hadseregszervezési rendeletének kiadását követően gyorsult fel igazán. A nemzetőrségekbe általában a már hazatért – vagy egyéb okokból korábban katonai szolgálatra alkalmatlanná vált – idősebb katonák léptek be. Az alakulatokat általában a falusi elit egy tagja, a tanító vagy a helyi nagygazda vezette. Ők zömében korábban mint tartalékos tisztek vagy altisztek szolgáltak az első világháborúban, így rendelkeztek egy kisebb csapat elvezetéséhez szükséges katonai tapasztalattal.

A nemzetiségi területeken – elsősorban Erdélyben – külön magyar, román és szász nemzetőrségeket hoztak létre, amelyek sok helyen konfliktusba kerültek egymással, ugyanis az ilyen alakulatok kizárólag saját nemzeti tanácsuknak voltak hajlandóak engedelmessékedni. A helyzet november közepévére az Erdélyi-érchegységben, illetve Dés és Balászfalva környékén vált kimondottan kritikussá. A nagyvárosokban, mint Aradon, Temesváron és részben Kolozsváron, a felek együttműködése – legalábbis kezdetben – jóval

ideiglenesen fegyverben tartott öt legfiatalabb évfolyamot – leszerelni. A határállomásokon, majd minden alakulat állomáshelyén külön leszerelőállomásokat állítottak fel. Hogy minél többen leadják a fegyverüket, a bizottságok előtt jelentkező katonák minden esetben meleg ételt kaptak, illetve leszerelési járadék illette meg őket.

A fosztogatások megfékezésére a leszereléssel párhuzamosan megkezdték a nemzetőrségek megszervezését. Ezeket az egységeket általában az egyes települések nemzeti tanácsai – önkormányzatai – hozták létre. Néhány helyen nagyobb üzemek, szakszervezetek, sőt gazdag magánbirtokosok önállóan is állítottak fel ilyen alakulatokat. A nemzetőrségek létrehozása alapve-

A HAZATÉRÉS KÖRÜLMÉNYEIRŐL

A 67. KÖZÖS GYALOGEZRED TISZTIKARÁNAK JELENTÉSE | BUDAPEST, 1918. NOVEMBER 15.

Amidőn vonatunk, amelyet a sötétség teljes beálltáig nyílt pályán tartottak, berobogott az állomásra [a bécsi Ostbahnhofra], azt minden oldalról fényszórókkal világították meg és nagyobb számú fegyveres csapat közelítette meg. A katonák piros-fehér-piros karszalagjain „Land-schütz, Stadtwehr, Volkswehr” felirások voltak. Minden felszólítás nélkül, a legkivívőbb magatartással szitkokkal, mint „kutya magyar, disznó gazemberek, egész háború alatt éhezettek bennünket, most majd megfizetünk nektek” rohanták meg a kocsijainkat, fegyvertelen katonáinkat kilökték és rabolni kezdtek. Az első zászlóalj tisztikara ezt látva erőlesen tiltakozott a rablás ellen, és távozásra szólította fel a fosztogatókat.

A szóváltás alatt legénységünk egy része odacsoportosult, mire ezek megijedtek és elfutottak. Kiáltásaikra a vonat másik oldaláról pár fegyverlövés dördült el. E jelre néhány pillanat múlva jobbról-balról és hátulról a leghevesebb gépfegyver és gyalogsági tűz alá vették négy fény-

szóróval megvilágított vonatunkat. A vagonokból rögtön a sebesültek jajkiáltása hallatszott ki és embereink ijedten ugráltak ki a kocsikból. A menekülő emberek az ellenkező irányból az arzenál tetején elhelyezett gépfegyverek tüze alá kerültek, s egész menekülésük alatt tűz alatt voltak. Közben a tisztek egy része a Bahnkommandora ment felvilágosításért, ahol azt felelték, hogy az osztrák nemzeti tanács határozata folytán történik a vonat átvizsgálása, hogy a még meglévő fegyvereket a katonáktól elszedjék. Erről azonban az egyes zászlóaljakat egyáltalán nem értesítették. [...]

Az állomásparancsnokságnál megjelent tiszteket a tömeg körülvette, inzultálta és lefegyverezte. A tűz beszüntetése után a felfegyverzett katonák, matrózok, vasutasok és polgárok megrohanták a vonatot, a tiszteket és a legénységet erőszakkal terelték az állomás egy részébe, sorakoztatták őket és szuronyos örökkel vették körül. Így teljesen tehetetlenné tette bennünket, megkezdték a vonat tel-

jes kirablását. Mindennemű dolgot a kocsikról szemünk láttára a legvadabb szitkok kíséretében szállították el és azt egymás között felosztották, melyből az oszt-rák tisztek is kivették jó részüket.

A vonat teljes kifosztása után újból a legénység és a tisztek ellen fordultak, és kirabolták őket. Az emberekről lehúzták a cipőt és köpenyt, tisztekről a prémes kabátot, a zsebeket kifordították, pénzt és minden értékes dolgot elvittek. Ezután nyomtétlően újból gépfegyver tűz alá vettek bennünket. A legénység egy része elmene-kült, a megmaradtakat behajtották a kocsikba és azokat kívülről becsukták, miután figyelmeztettek, hogy ha nem maradunk a legnagyobb csendben, rögtön gépfegyver tűz alá veszik a vonatot. Ekkor a katonaság elvonult, a visszamaradt felfegyverzett csöcselék a felfegyverzett vasutasokkal együtt újból kezdtek az ügyis kifosztott vonat egyes kocsijainak kirablását.”

(Hadtörténelmi Levéltár, I. Magyar Hadügyminisztérium, elnöki C osztály, B/6. d. 3754. 273. o.)

A VÖRÖS MATRÓZOK MIÉRT ÁLLTAK A TENGERÉSZEK A FORRADALOM OLDALÁRA?

A 20. század első felében a radikális tengerészek szinte minden országban kivétel nélkül a baloldali forradalmi mozgalmak főszereplői voltak. Elengedő Oroszországban a Patyomkin cirkálóra, illetve Németországban a végül a császár lemondásához vezető kieli matrózlázadásra gondolni. A tengerészek általában elsőként csatlakoztak a baloldali forradalmi mozgalmakhoz, jóval korábban, mint a szárazföldi hadseregben szolgáló társaik.

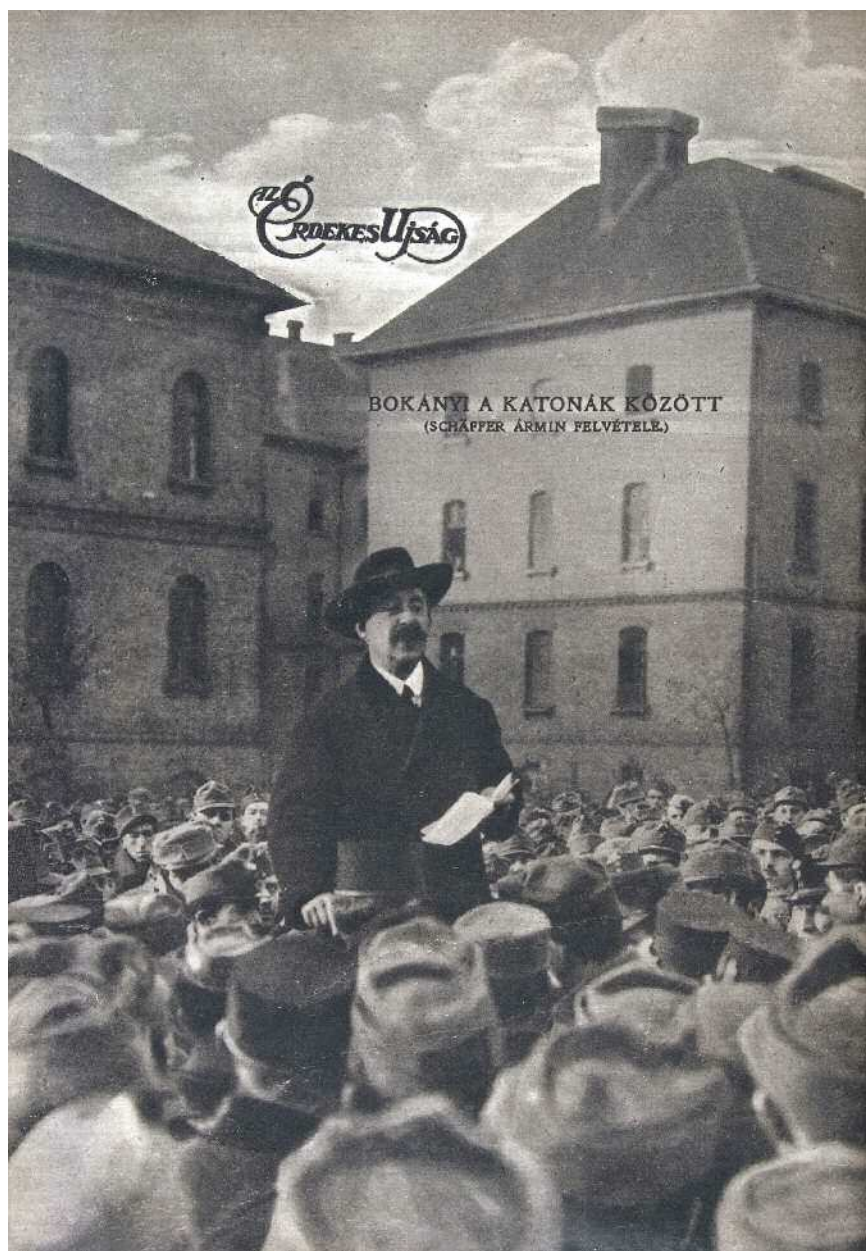
A jelenség mögött alapvetően két fontos ok húzódik meg. Egyrészt a haditengerészetbe a gyalogsághoz és a lovassághoz képest kiemelkedően nagy számban soroztak be ipari munkásokat. A modern hadihajók működtetéséhez – az ágyúk és a gőzgépek karbantartásához – elengedhetetlenül szükség volt a szakértelmükre. Így nem meglepő módon a flottánál a potenciálisan baloldali érzelmű emberek aránya lényegesen magasabb volt, mint a szárazföldi csapatoknál.

A matrózok forradalmisága mögött húzódó második okot a nagy hadihajókon töltött szolgálat jellegzetességeiben kell keresnünk. A tengerészek között ugyanis lényegesen ritkábban alakulhattak ki azok a tisztetek és a legénységet is magukba foglaló, 10-20 fős kis közösségek, amelyek döntő fontosságúak a katonák moráljának fenntartásában. A nagy hajókon a tisztikar elkülönítve étkezett és aludt, s látszólag alig osztozott a matrózok megpróbáltatásaiban, a kényelmetlen fekvőhelyeken és a rossz ellátáson. Ráadásul a csatahajók és a cirkálók – nagy értékük és presztízsük miatt – viszonylag ritkán vettek részt ütközetben, így az eseménytelen szolgálat tovább nehezítette a tisztetek és a legénység összecsiszolódását. Nem véletlen, hogy a gyakrabban bevetett kisebb hadihajókon – rombolókon, torpedónaszádokon, tengeralattjárókon – sokkal ritkábban volt gond a matrózok fegyelmével.

kedvezőbben alakult. A helyi katonai és politikai vezetés ekkor még meg tudta oldani, hogy a magyar felkelők ellen a magyar, míg a románok ellen a román nemzetőrséget vessék be, elkerülendő a nemzetiségi konfliktusok kiéleződését. Az azonban nagyon hamar egyértelművé vált, hogy a nemzetőrsek csak igen korlátozottan használhatóak. A katonák egy jelentős része csak a fizetés kedvéért vállalta a szolgálatot, ha nem érkezett meg időben a zsold, igen gyakran maguk is beálltak a fosztogatók közé.

A rend helyreállításának legjobb módja a reguláris alakulatok bevetése volt. A honvédkerületek alapjain létrejövő új katonai kerületi parancsnokságok – folytatva az első világháború alatti gyakorlatukat – a hátszágban

megmaradt és valamennyire még megbízható pót századokat próbáltak erre a célra felhasználni. Ezek kiegészültek még a kisszámú megmaradt csendőri egységekkel és a visszatartott öt évfolyamból kikerülő katonákkal. Hogy az általában túlerőben lévő fosztogatók ellen hatékonyan fel tudjanak lépni, igen sok esetben a városokba vonták össze a kisebb helyőrségeket és csendőrkülönítményeket. Innen aztán általában nagyobb megerősített csoportokban, lehetőleg géppuskákkal felszerelve indultak vissza a rendet fenntartani a környező településekre. Az újonnan formálódó haderő ezzel a módszerrel az ország középső részén és a Dunántúlon gyorsabban, míg a nemzetiségi területeken lényegesen lassabban, de helyre tudta állítani a rendet.

Agitátorok a kaszárnyákban:
Bokányi Dezső népbiztos (balra)
és Pogány József katonai
kormánybiztos (fent)

KÖZTÁRSASÁGI FEGYELEM?

Bár minden kétséget kizáróan az új köztársasági hadsereg karhatalmi bevetése volt a leghatékonyabb eszköz a fosztogató katonák féken tartására, az új haderőben folytatódtak, sőt még fokozódtak is a Monarchia csapatainál már megtapasztalt fegyelmi problémák. A Károlyi-kormány azonban részben ideológiai – a szociáldemokrata párt régi követelése volt a testi fenytés eltörlése –, részben praktikus okok miatt tartózkodott a korábban bevett brutális fegyelmezőeszközök alkalmazásától. Úgy gondolták, hogy a meggyőzés és az eredményes propaganda – egy igazságosabb társadalom kialakításának ígéretével együtt – elegendő lesz a katonák moráljának fenntartására.

A hadsereg megszervezéséről szóló rendeletben éppen ezért a szolgálatért cserébe előnyöket ígértek a jövőbeni földosztás során, illetve az állami állások betöltésekor. Úgy gondolták, az a fenyegetés, hogy a rendbontók kimaradnak ezekből a kedvezményekből, elegendő visszatartó erő lesz a katonák számára. A különböző lakatanyákból érkező jelentésekből azonban nagyon hamar egyértelművé vált,

hogy ezek a homályos ígéretek nem nagyon vezetnek célra. A katonák rendszeresen megtagadták a parancsot, alig voltak hajlandók ellátni a szolgálatukat.

A problémák orvoslására végül 1918. december 2-án – az időközben egyre nagyobb befolyást nyerő szociáldemokraták követelésére – bevezették az úgynevezett bizalmiférfi-rendszert. Ez tulajdonképpen a gyárakban már évtizedek óta működő szakszervezeti képviselőrendszer katonai egységekre történő alkalmazása volt. Századonként négy legénységi és egy tisztbi bizalmi választottak, akik együtt alkották az alakulat katonatanácsát. Feladatuk a katonák érdekeinek képviselete és a csapatok fegyelmének fenntartása volt.

A katonatanácsok működése alakulatonként nagyon különbözött. A fővárosban és a nagyobb ipari központokban, ahol jelentős számban voltak tagjaik között régi szakszervezeti munkások, ezek a testületek leginkább a szociáldemokrata párt – és azon belül is a gyakran önállóan tevékenykedő Pogány József kormánybiztos – politikáját követték. Máshol, elsősorban a vidéken állomásozó alakulatoknál a katonatisztek igen hamar visszavették a hatalmat, és tulajdonképpen a saját céljaikra használták fel az új rendszert. A katonatanácsok összességében azonban a legtöbb helyen inkább akadályozták a hadsereg hatékony alkalmazását.

A szakszervezeti rendszer és a hagyományos haderő találkozásának el-

lentmondásos jellegére talán a legjobb példa Fellner Andor főbizalmi férfi esete volt. 1919. március elején Fellner egységét Aradról egy fosztogató banda felszámolására vezényelték ki. Fellner esküt tett, hogy élete árán is teljesíti a parancsot, de mivel a katonatanács többi tagja megvétózta az alakulat elindítását, a laktanya udvarán egyszerűen föbe lőtte magát. Az eset hatalmas vihart kavart, a gyászszertartáson Böhm Vilmos hadügyminiszter is részt vett, sőt a temetés időpontjában a budapesti közhivatalokban öt percre megállt a munka. A sajtó és a katonatanácsok Fellnert a „szocialista fegyellem hőségének” igyekeztek beállítani, tette pedig „a forradalom katonájának világraszóló hősi cselekedetének” nevezték. Az esemény jelentőségét mutatja, hogy az őszirózsás forradalom időszakában készült kevés filmhíradófelvétel egyike épp a gyászszertartásról számol be.

A Károlyi-kormány minden későbbi intézkedése dacára a hadsereg fegyelme mindvégig meglehetősen rossz maradt. A problémákat végül részben – de közel sem egészben – a proletárdiktatúra bevezetése oldotta meg. A Vörös Hadseregben visszaállították a katonatisztek fegyelmezési jogát, és drákói szigorral léptek fel a dezertálásokkal és a harctéri gyávaással szemben. ♦

A szerző hadtörténész, doktorandusz,
Universitát Wien